

УДК 321.013; 341.218

Н.С. КОЧИЛКОВА

Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна, Харків

**ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У НЕЄВРОПЕЙСЬКОМУ РЕГІОНІ: ВІД
«ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ» ДО «НАЦІЇ-ДЕРЖАВИ»**

У даній статті розглядаються процеси державотворення та альтернативні моделі формування держави. За допомогою «концептуальної карти» Ш. Роккана показується взаємозв'язок між географічним місцеположенням та успішністю формування держави (поділ на центр і периферію). Згідно до теорії Ч. Тіллі висвітлюється, яким чином відбувається формування держав із різним рівнем примусу та капіталу. Підкреслюється, чому неможливе просте наслідування західноєвропейського досвіду, і до яких помилок воно приводить.

Ключові слова: держава-нація, капітал, напруга, нація-держава, примус.

У сучасних умовах держава залишається домінуючою формою існування суспільства. Вона виконує ряд функцій, що робить її незамінним утворенням спільності людей по всьому світу: ведення війни; мілітаризм і капіталізм; політична демократія; контроль приватної сфери та забезпечення громадянських прав; макроекономічне планування тощо. Тому актуальність теми зумовлюється пошуком моделей, що будуть прийнятними для дослідження дилем державотворення молодих націй та держав.

Мета та задача даної статті полягає у висвітленні процесу державотворення, опираючись на концепції Ш. Роккана, Ч. Тіллі, М. Манна та А. Степана, а також проаналізувати, яким чином і за рахунок чого відбувається успішне становлення держави у неєвропейському регіоні.

Ступінь розробки даної теми у вітчизняній літературі достатньо низькій тоді, як у зарубіжній навпаки. Саме тому акцент робиться на дослідженнях Ш. Роккана та його послідовників (Ч. Тіллі, С. Ларсен). Сучасне бачення державотворчих процесів представлені поглядами М. Манна та А. Степана. У сучасних умовах процес державотворення тісно переплітається із націотворенням, у зв'язку з чим їх взаємозв'язок стає ключовим для дослідження становлення держави поза європейського регіону. Молоді нації у пошуках дилем державотворення стикаються з класичними проблемами, які Європа вже давно пододала, але досвід останньої став малоефективним в умовах «постсучасності». Саме тому концепція Ш. Роккана та його послідовників, а також моделі держави А. Степана, надають можливість здійснити пошук альтернатив.

Обговорення проблеми

Досліджуючи процеси формування нації, Ш. Роккан займається вивченням рядів макроісторичного розвитку для побудови своєї «концептуальної карти» на прикладі європейського регіону. На підставі досліджень Хіршмана він відкриває європейську державну систему, в якій періодично перекреслювалися кордони. За Ш. Рокканом, є чотири «критичні точки» головних організаційних віх на шляху формування держави, котрі були пройдені країнами Західної Європи. Безумовним є факт, що кожна західноєвропейська держава відчула вплив цих точок, що дає можливість проаналізувати багато процесів, пов'язаних із встановленням державності у даному регіоні. Як зазначає У. Ларсен, в інших регіонах світу може і не бути саме таких точок або їх вплив достатньо непомітний. Але так чи інакше вони можуть братися як система координат для подальшої дихотомізація, адже є процеси, котрі відбувалися у зворотному порядку [див. 1]. У «концептуальній карті» Ш. Роккана особливе місце займають територіальні та культурні периферії, за допомогою яких можливо проаналізувати проблему сепаратизму. Поділ на центр і периферію приводить до визначення держав за принципом моноцефальності та поліцефальності. Виходячи з такого

поділу, держави можна класифікувати за стратегією централізуючою, стратегією федеральної угоди та зону змішаних стратегій. Типологія даних стратегій відкриває можливість дослідження джерел відмінностей регіональної політики та рухів супротиву. Усе це відсилає до аналізу фаз формування центрів конкретної держави, а також до конструювання її ідентичності, що потім розповсюджуються по всій території. Наявність регіональних ідентичностей та мультикультурна / мультиетнічна складова підкреслює крихкість поняття «національна держава» та умовність її політичних зв'язків. Тому, щоб зрозуміти відношення між територіальними регіонами та групами, що відстоюють політику регіонів, слід звернутися до держави як територіального, соціального та юридичного поняття за допомогою напруги та стратегій. Як правило, сепаратистські групи ідентифікують себе із територією, що не співпадає із державними кордонами, але це не заважає їм виступати з вимогами контролювати її, навіть якщо на даній території проживають інші національності. У зв'язку з цим Ш. Роккан наголошує на необхідності врахування двох взаємопов'язаних просторових вимірів: «просторової приналежності» та «територіального простору». Ці два виміри не завжди співпадають, але можуть бути прив'язані до двох класичних типів формування нації та державотворення в Західній Європі – Gesellschaft та Gemeinschaft. Виходячи із необхідності забезпечення адміністративного контролю та заходів культурної стандартизації з метою досягнення єдності, ми отримуємо національну державу, що прагне урівняти поняття держави з певною територією. У цьому випадку кордон є лінією, на якій знаходяться друзі. Простір приналежності, за Ш. Рокканом, це «зібрання окремих груп, кожна з яких володіє особливою культурною ідентичністю заради особливих політичних або економічних цілей» [4, с. 123]. З метою збереження та захисту відмінних прав та ідентичностей такі групи укладають між собою домовленості про взаємну терпимість та захист. Дотримання домовленості рівнозначне збереженню держави як такої. Кордони простору приналежності визначаються ззовні – це лінія, за якою знаходяться вороги. Ідентичність простору приналежності відрізняється від ідентичності територіального простору тим, що вона відноситься не до всієї держави, а до окремої групи. Таким чином Ш. Роккан характеризує простір приналежності як поліцефальність, а територіальний простір – як моноцефальність, де полярність центр / периферія у чистому виді знімаються, адже не відіграють значної ролі. Для аналізу територіальних структур дослідник співвідносить ці ідеальні типи із джерелами напруги та стратегіями уніфікації, розділяючи націо- та державотворення, які розглядаються ним як полюси континуума національного будівництва. Усі можливі комбінації націо- та державотворення, на думку дослідника, є свідченням того, що «не існує простої комбінації центр / країна, що зберігає свою значущість для всієї культури, економіки та політики. Проблеми, пов'язані з політизацією периферії кореняться у невідповідності між культурними, економічними та політичними ролями» [4, с. 131]. Ш. Роккан наголошує на тому, яким чином націотворення та державотворення тісно переплітаються між собою, про що свідчать приведені ним категорії та класифікація (він називає їх «двома вимірами державного та національного будівництва»). За допомогою даної типології можливо здійснити огляд континентальної мозаїки для більш чіткого дослідження. Використання цієї типології у дослідженні Європи засвідчило розкид держав за типами та відсутність єдиного стандарту державотворення. Також це дає можливість дослідити взаємозв'язки цих двох вимірів відносно конкретної держави. Водночас, на думку дослідника, сучасні нації, перед якими стоїть дилема державотворення, не можуть відтворити європейський алгоритм державобудівництва за всіма фазами, оскільки запорукою європейського успіху був передовий рівень культури та технологій [див. 3]. Залишається лише дотримуватися представленої схеми, що може бути корисним для прискорення процесу державотворення. Опираючись на дослідження Ш. Роккана Ч. Тіллі продовжує вивчати механізми покладені в основу формування держави у першу чергу в європейських регіонах, та на сам кінець торкається теми того, як це відбувається поза Європою. Він відмежовує термін національна держава від нації-держави, оскільки перше не завжди співпадає із другим. На його думку, держави з'являються не по одинці, а групуються

у системи, оскільки виникають у результаті боротьби за контроль над територією та населенням.

Важливим для дослідження Ч. Тіллі є питання про організацію примусу та підготовки до війни, і як це вагомо впливало на формування самої держави. Центральна теза полягає у тому, що ті, хто володіє ресурсами примусу, впливають на державотворчі процеси, адже саме вони встановлюють правила та умови ведення війни у тих чи інших регіонах. У цьому контексті вагомим є наступне твердження дослідника: «У межах вигоди та труднощів, котрі виникали на полі міждержавного суперництва, саме процеси вилучення ресурсів і боротьби за кошти ведення війн, сформували основні структури державності» [5, с. 40]. Поява національної держави, за Ч. Тіллі, стала результатом перемоги тих держав, що володіли регулярною армією, таким чином принципове значення у процесі формування держави відводиться саме війні та підготовці до неї. Врахування та розуміння відмінностей важливе для дослідження формування держав у неєвропейському просторі. Це принципово, оскільки «... європейські держави, певним чином сформовані, потім нав'язали свою владу решті світу, гарантуючи, що досвід неєвропейських держав буде інакшим» [5, с. 41]. Саме за допомогою виявлення стійких характеристик системи, побудованої європейцями, та її принципів варіативності стає можливим, на думку Ч. Тіллі, правильно дослідити специфіку сучасної держави. Теорія Ч. Тіллі будується за допомогою таких важливих складових, як капітал і примус. На цьому тлі держава виникає тоді, коли накопичення та концентрація засобів примусу відбувається одночасно. Отже, держави створюються різними організаціями, щоб контролювати основні засоби примусу на території з чітко окресленими кордонами. Відштовхуючись від твердження про те, що формування держави залежить від впливу інших держав і взаємодії з іншими, Ч. Тіллі констатує, що у неєвропейських регіонах розвиток країн, що перебувають у процесі державотворення, визначається суперництвом великих держав. Як правило, цей вплив виражається у встановленні військового контролю або підтримки. Виходячи з цього, можна окреслити два шляхи огромадження: «або скорочення участі великих держав, що змагаються між собою, у створенні військової потужності держав третього світу, або повна відстороненість відповідної держави від цього суперництва» [5, с. 316]. Як наголошує дослідник, у жодному випадку не має бути відтворення європейського досвіду, мова має йти про звернення до певних можливостей, що викристалізувалися у процесі становлення європейських держав. Враховуючи геополітичний контекст, слід розуміти, що встановлення військової влади у країнах третього світу не є обов'язковою фазою формування держави у сучасних умовах, але водночас немає досі доказів про те, що держава може минути цю фазу.

Звернення до європейського досвіду пов'язано з тим, що після Другої Вітчизняної Війни саме Європа стала претендувати на контроль над усім світом. Так як виходячи з європейського досвіду можна сказати, що державотворчі процеси не мають єдиного сталого алгоритму, усе залежить від випадку: домінування примусу та капіталу у тому чи іншому регіоні. Але військові втручання у сучасних умовах ведуть до багатьох втрат, через що Ч. Тіллі наголошує на необхідності пошуку інших форм державотворення, які б не пов'язувалися лише з «онаціоналенням» держави. Те, що більшість держав, як це вже підтвердив Ч. Тіллі, формувалися у воєнний період, ніби стає свідченням на користь занепаду нації-держави у сучасному світі. Водночас, як зазначає М. Манн, відбуваються зміни у воєнній сфері. Із появою ядерної та біологічної зброї ведення масштабних війн стає загрозливим для усього людства, тому характеру воєнної боротьби набувають сучасні національні ідеології, пов'язані із етнічністю та релігією, та ведуться між «першим» та «третьім» світом. Окрім того, капіталістичний та культурний транснаціоналізм накладає на державу багато нових завдань, з якими вона парадоксальним чином справляється. М. Манн звертається до сучасних проблем державотворення та дає чіткий діагноз різним регіонам світу. Не зважаючи на тенденцію ослаблення нації-держави в усьому світі, є регіони, де вона набирає обертів та активно розвивається. Як зазначає дослідник, існує багатоманіття форм державного устрою, що свідчить про те, що неможна обмежуватися просто європейським

зразком державотворення. Однак, історичний аналіз етапів розвитку держав і демократії в Європі та їх геополітичні трансформації показують, що остання може-таки слугувати моделлю майбутнього мирного світу. Приводом для цього твердження є знову ж таки воєнно-політичний аспект: Європа, що пережила на своїй території дві світові війни, навчилася відмовлятися від великодержавних претензій. Як зазначає М. Манн, слід непокоїтися, якщо «держави залишаться тими ж самими клітками, якими вони були у XVII, XIX та на початку XX століття, і якщо вони будуть представляти таку ж саму загрозу для своїх громадян або їх сусідів, як багато держав тих епох» [2, с. 398].

Держави менш розвинутого світу стикаються із проблемами, які Європа подолала ще у XIX столітті. Суттєвою причиною цього є відставання від Європи у воєнному розвитку, через що можна прогнозувати, що вони ще століття будуть займатися боротьбою за політичне та соціальне громадянство, регіональну та етнічну автономію та порубіжні суперечки із сусідами. Хоча можна побачити багатоманіття форм процесів становлення держави у цих регіонах, спільним для них залишається не постмодернізм, а відсутність повноцінного модернізму у громадянських суспільствах. Вони дійсно стикаються із постсучасними проблемами, але на стільки, на скільки відчувають на собі вплив глобального капіталізму та культури миттєвого задоволення споживача. Актуальною для них залишається проблема недорозвинутості громадянського суспільства при наявності формально сучасних політичних інститутів. М. Манн визначає такий стан речей як криза сучасності, а не постсучасності: «Це їх власна криза, і жодні різноманітні рішення не допоможуть їм відтворити в себе історію Західної Європи, Північної Америки або Японії. Але, як і в цих світових лідерів, лейтмотивом їх власної історії буде боротьба за створення громадянського суспільства та національної держави» [2, с. 406]. Водночас актуальності набуває модель нації-держави, що доповнюється державою-нацією як таким ідеальним типом, що передбачає визнання більш, ніж однієї культурної ідентичності у державі. Це дає змогу згуртувати усіх, хто розділяє бажання проживати в межах однієї країни, навколо одного політичного центру, котрим стає політична влада. Демократична стратегія нації-держави, як про це зазначає А. Степан, корисна лише для тих молодих країн, котрі відповідають трьом ключовим вимогам: співпадання культурного демосу з політичним полісом, відносно об'єднана та згуртована політична еліта та сприятлива геополітична ситуація [6]. Необхідно підкреслити, що стратегія держави-нації розглядається дослідниками як такий термін, завдяки якому можна помислити демократичні держави, котрі не відповідають, та й не можуть відповідати класичній моделі «нації-держави» французького зразка, що ґрунтується на відчутті приналежності, яке виходить із існуючої або підробленої однорідності.

Таким чином, процес державотворення постсучасних націй має опиратися на досвід країн європейського регіону, а також ті моделі, що відкривають шлях прискорення даного процесу. Так ряд досліджень показав, що у сучасних умовах неможливо досягти належного рівня державності без впровадження демократичних аспектів формування держави, що добре показано в ідеальних типах нації-держави та державі нації. Отже, у висновках слід зазначити, що концептуальна мапа Ш. Роккана надає можливість систематичного та загального дослідження процесів становлення та формування як нації, так і держави того чи іншого регіону на прикладі більш прискіпливого аналізу європейського регіону. Ч. Тіллі, у свою чергу, розвиває ідеї Ш. Роккана, наголошуючи на тому, яку роль у даному процесі відіграє милітаризація та війна у цілому. Якщо для Ш. Роккана принциповими є територіальні та культурні периферії, та поділ на центр та периферію, то ключовими аспектами, що впливають на державотворення за Ч. Тіллі є примус та капітал. Кожен з дослідників наводить свої класифікації держав та ідентичностей. Загальним для дослідників є твердження про неможливість сліпого наслідування європейського досвіду іншими регіонами, про що категорично заявляє М. Манн. Водночас він указує на головні причини відставання неєвропейських націй. Як вирішення проблеми пропонуються стратегії нації-держави та держави-нації А. Степана, де ключове місце посідає спільна культурна ідентичність.

Перспективи подальших наукових досліджень

- розглянути поняття «нація» як дискурсивну практику у контексті постсучасності та дослідити порубіжну ідентичність як ключову дилему державотворення.

Список використаної літератури

1. Ларсен С. У. Моделирование Европы в логике Роккана / С. У. Ларсен // Полис (Политические исследования), 1995, №2, - С. 39 – 57.
2. Манн Майкл Нации-государства в Европе и на других континентах: разнообразие форм, развитие, неугасание / М. Манн // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского – М.: Праксис, 2002. – 416 с.
3. Роккан С. Измерения процессов формирования государства и создания нации: возможная парадигма для исследования вариаций в пределах Европы / С. Роккан // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 3. - Харьков: Константа, 2005. – С. 182-217.
4. Стайн Роккан, Дерек В. Урвин Политика территориальной идентичности. Исследование по европейскому регионализму / Р. Стайн, Д. В. Урвин // Логос 6 (40) 2003. – С. 117 - 132.
5. Чарльз Тилли. Принуждение, капитал и европейские государства. 990 –1992 гг. / Тилли Чарльз ; Пер. с англ. Менской Т. Б. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). — 328 с.
6. A. Stepan ‘Ukraine: Improbable Democratic “Nation-State” But Possible Democratic “State-Nation”, *Post-Soviet Affairs*, 2005, 21, 4, pp. 279- 308.

Н.С. КОЧИЛКОВА

Харьковский национальный университет им. В.Н.Каразина, Харьков

ПРОЦЕССЫ ГОСУДАРСТВООЗИДАНИЯ В НЕЕВРОПЕЙСКОМ РЕГИОНЕ: ОТ «ГОСУДАРСТВА-НАЦИИ» К «НАЦИИ-ГОСУДАРСТВУ»

В данной статье рассматриваются процессы государствосозидания и альтернативные модели формирования государства. При помощи «концептуальной карты» Ш.Роккана показывается взаимосвязь между географическим местоположением и успешностью формирования государства (деление на центр и периферию). Применительно к теории Ч.Тилли освещается, каким образом происходит формирование государств с разным уровнем принуждения и капитала. Подчеркивается, почему невозможно простое следование западноевропейского опыта, и к каким ошибкам оно приводит.

Ключевые слова: государство-нация, капитал, напряжение, нация-государство, принуждение

N. KOCHILKOVA

Kharkov national university by V.N.Karazin, Kharkov

STATE BUILDING’S PROCESSES IN THE NOT EUROPEAN REGION: FROM “NATION-STATE” TO “STATE-NATION”

In given paper the processes of state building and alternative models of forming of the state has been examined. It has been shown the correlation between a geographical location and success of forming of the state (division into the center and peripheries) by the «conceptual map» of Sh. Rokkan. According to the Ch. Tilli’s theory it has been covered, how the state’s formation of different levels of compulsion and capital occurs. It has been emphasized why the simple imitation of West-European experience is impossible, and in what mistakes it results in.

Key words: state - nation, capital, pressure, nation - state, compulsion

Стаття надійшла до редакції 01.02.11р.